

İNTERFERENSIYA VƏ ONUN LİŊVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülŋar Rzayeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: gulnar.rzayeva@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə dil təmaslarının linqvistik xüsusiyyətlərindən biri olan interferensiya araşdırılır. Göstərilir ki, interferensiya qarşılıqlı əlaqələrin ilkin prosesidir və bu vaxt ikinci dili yenicə öyrənməyə başlayan fərd yeni dil kodunu hələ dərk etmir və bunun nəticəsində onun nitqində müəyyən normadan kənaraçıxma halları baş verir. Tədqiqatda aparıcı qüvvə və interferensiyanın miqyası kimi linqvistik xüsusiyyətlər müəyyən edilmiş, dillərarası münasibətlərin yaranma səbəbləri, müdaxilə prosesi, alınma sözlər, dil kontaktı, kodların dəyişdirilməsi və dildə müxtəlif növ tənəzzüllər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: interferensiya, alınma sözlər, dil kontaktı, kodların dəyişdirilməsi.

INTERFERENCE AND ITS LINGUISTIC FEATURES

Gulnar Rzayeva

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article examines interference, which is one of the linguistic features of language contacts. It is shown that interference is the initial process of interactions, and at this time, an individual who has just started learning a second language does not yet understand the new language code, and as a result, certain deviations from the norm occur in his speech. Linguistic features such as the driving force and the extent of interference were determined in the study, the causes of interlanguage relations, the interference process, loanwords, language contact, code switching, and various types of language decline were investigated.

Keywords: interference, borrowed words, language contact, code switching

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ЕЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Гульнар Рзаева

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье рассматривается интерференция, которая является одной из лингвистических особенностей языковых контактов. Показано, что интерференция является начальным процессом взаимодействий, и в это время человек, только приступивший к изучению второго языка, еще не понимает новый языковой код, в результате чего в его речи возникают определенные отклонения от нормы. В ходе исследования были определены такие лингвистические особенности, как движущая сила и степень интерференции, исследованы причины межъязыковых отношений, процесс интерференции, заимствования, языковой контакт, переключение кодов, а также различные виды снижения языка.

Ключевые слова: интерференция, заимствованные слова, языковой контакт, переключение кода.

1. Giriş

Dil kontaktının araşdırılması zamanı linqvist qarşısında dayanan problemlərə müraciət olunması onun birinci vəzifəsinin-interferensiyanın aşkarlanmasının ortaya çıxması ilə səciyyələnir. Dilçilik hadisəsi kimi interferensiya müxtəlif mövqələrdən, o cümlədən ikinci dildə nitqin müəyyən sosial, peşə və yaş qruplarına xas olan xüsusiyyətləri baxımından öyrənilir. Alınma hadisəsi özü yalnız nadir hallarda birbaşa müşahidəyə məruz qaldığından,

interferensiyaya dair fikirlərin çoxu dildən xarici xarakterə malik məlumatların da istifadə edildiyi fikir və rəylərə əsaslanır. İkili daşıyıcıların dil davranışına birbaşa müşahidə və eksperimentlər xüsusi dəyərə malikdir, çünki belə üsulla interferensiyanın müntəzəm istifadəsinin standartlaşan təsirə məruz qalmasından əvvəl onun yaranması anında interferensiya hadisəsini tədqiq etmək mümkün olur. Bu zaman alınan məlumatlar demək olar ki, ayrılmaz kontinum yaradır ki, bunun sonunda kodların dəyişməsi (code switching), digər sonunda onların tam inteqrasiyası və dəyişməsi yerləşir. Kodların dəyişməsi danışanın bir dildən digər dilə keçməsi zamanı baş verir. Bir çox hallarda bu tam şəkildə özünü büruzə verir, yəni nitq axınında fonologiya, morfolojiya, sintaksis və leksika daxil olmaqla, fikirin bütün aspektlərinin dəyişdiyi anı göstərmək olar. Bu həm tam fikir bildirmənin sonunda həm də ortasında öz əksini tapır, bununla yanaşı bəzən fikir bildirmə zamanı ayrıca xarici sözlər daxil edilir. Lakin bir çox hallarda keçid həddi o qədər də aydın deyil: məsələn danışan xarici dilin fonoloji sistemini tam bilməyə bilər və istifadə etdiyi ayrı-ayrı xarici sözlərdə doğma dilinin fonemlərindən və ya bu dildə ifadələrdən istifadə edə bilər. Bu zaman interferensiyadan danışmaq olar, çünki danışan bu və ya digər nisbətdə istifadə etdiyi dil normasından geri qalır. Lakin interferensiya həmişə interferensiya, yəni normadan kənara çıxmaya da bilər; tez-tez təkrarlanarsa, o normaya çevrilir. Kodların belə inteqrasiyasını interferensiyadan prinsipial fərqləndirmək lazımdır, hərçənd ki, onların fərqləndirilməsinin mütləq meyarları müəyyən edilməyib. Bu baxımdan biz üç mərhələ təklif edirik ki, onlardan yalnız ortadakı sözün əsl mənasında interferensiyadır, yəni iki dil sisteminin qoyulmasıdır.

İnterferensiya anlayışı ikinci dilin öyrənilməsi nəzəriyyəsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əvvəlcə bu anlayış yalnız dil təmaslarını öyrənən areal dilçilikdə istifadə olunurdu. Lakin sonra amerikalı alim U. Vaynrayxın dil təmaslarına dair əsəri meydana çıxanda interferensiya anlayışı tətbiqi dilçilikdə mühüm yer tutdu [9]. Vaynrayxın qoyduğu interferensiya probleminə yanaşma ortaya çıxanda məlum oldu ki, hər şey təkə saf dilçilikdən deyil, həm də öyrənmə nəzəriyyəsi və psixologiyasından asılıdır. Əgər biz (Vaynrayx kimi) iki dili P (primary “başlanğıc”) dili və S (secondary “ikinci”) dili adlandırsaq, biz deyə bilərək ki, P-dən S-ə qədər və geri kodların dəyişməsi interferensiya deyil, həmçinin bu material S dilində tam mənimsənibse, P dilində materialın S dilində istifadəsi interferensiya deyil. Materialın inteqrasiya edilmiş götürülməsi məsələsi açıq qalır, lakin bu halda həmişə S dilinin bir dilli daşıyıcılarının davranışına həmişə müraciət etmək olar. Təcrübələr göstərir ki, ikidilli daşıyıcılar bu və ya digər konkret sözlərin dil mənsubiyyəti məsələsində tez-tez dəqiq fikrə malik deyillər, hərçənd ki, bir qayda olaraq hər bir anda hansı dildə danışdıqlarını yaxşı bilirlər. Tədqiqatçılar bir çox hallarda bəzi elementin fonoloji, morfoloji və ya sintaksis baxımından çox və ya az dərəcədə inteqrasiya edilməsi fikri ilə məhdudlaşırlar [1]. Müşahidə üçün əlverişli faktlar bunlardır. Nəzərdən keçirilən dillər həqiqətən müxtəlif olduğundan onlar həlledici ola bilərlər. Lakin iki dil sistemini o qədər oxşar olarsa və müəyyən meyar tapılmazsa, nə danışan, nə də tədqiqatçı müəyyən bir şey söyləyə bilməyəcəklər. Buna görə də uğurlu aşkarlanmanın,

həmçinin interferensiya hallarının təsnifatının əsası nəzərdən keçirilən dillərin adekvat təsviridir.

Dillərin qarşılıq təsirinin problemləri üzrə tədqiqatçıların çoxu öz təsnifatlarında alınmış sözlər və qarşılıqlı təsirin digər tipləri arasında fərqi həmişə qeyd edirlər. Belə təsnifatlardan çoxu alan dil tərəfindən az və ya daha çox dərəcədə mənimsənən dil materialına əsaslanıb ki, bu ikidilli interferensiya anında vəziyyətin yenidənqurulmasını çətinləşdirir. Ən yaxşı təsnifatlardan biri latın mətnlərinə qədim yuxarı alman qloss materialında Vermer Betz tərəfindən hazırlanıb [3]. Alınmış söz digərindən keçirilmiş (imported) (xarici dildən) leksema kimi müəyyən edilə bilər, eyni zamanda alınan dildə onun forması xarici nümunə ilə az və çox dərəcədə tam diafonik uyğun olmalıdır. Xarici təsirin digər tipləri zamanı doğma dilin leksemləri qoyulur. Əvəz etmə yolu ilə alınan bu cür leksemlərin ümumi adı kimi alınma-dəyişiklik (loanshift) termini təklif edilmişdir. Məsələn, E. Haugen interferensiyayı dil vahidinin eyni zamanda iki sistemin elementinə çevrildiyi lingvistik qismən təsadüf kimi və ya iki dil sisteminin üst-üstə düşməsi kimi müəyyən edir [5, s.69-70], lakin əksər hallarda hələ də U. Vaynrayxın tərifindən istifadə edir. C. Hockett interferensiyayı fərdi mənimsəmə effekti hesab edir [4, s.120]. İnterferensiya ikidillilik şəraitində dil sistemləri, ya təmas dili ilə, ya da fərdlə inkişaf edərək qeyri-ana dilini mənimsəmək, doğma dilin təsiri altında ikinci dil sisteminin normasından kənara çıxmalarda ifadə olunur. Dilçilik və metodologiyada ümumiyyətlə qəbul edilir ki, interferensiyanın fəaliyyəti yalnız ikinci dərəcəli dilin mənimsənilməsində nitqdə səhvlərin üzə çıxması ilə bağlıdır. Buna görə də interferensiya hadisəsinə mənfi köçürmə də deyilir. Lakin mənfi köçürmə və ya interferensiya müsbət köçürmə ilə ziddiyyət təşkil edir. Öz növbəsində, müsbət köçürmə və ya transpozisiya əvvəllər öyrənilmiş lingvistik hadisələrin və inkişaf etmiş nitq bacarıqlarının başqa bir dildə nitqə daxil edilməsi kimi başa düşülür, bu onun təhrif edilməsinə səbəb olmur və əksinə, öyrənmə zamanı yeni dilin mənimsənilməsini asanlaşdırır. Buna misal olaraq fonemlərin universal diferensial xüsusiyyətlərini və ya qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin fonoloji sistemlərinin qismən oxşar hissələrini həyata keçirən bacarıqları göstərmək olar. İbtidai dil sisteminin bu cür təsiri hələ xüsusi eksperimental tədqiqat obyektinə olmamışdır. Transpozisiya və ya mənfi köçürmənin interferensiyasını müsbət ilə müqayisə etmək əsassız görünür, çünki hər iki köçürmə növü təmasda olan dillərin qarşılıqlı təsir mexanizminin fərqli təzahürlərindən başqa bir şey deyil.

İnterferensiyaya yalnız bir istiqamətdə hərəkət edən proses, ana dilinin xüsusiyyətlərinin öyrənilən xarici dilə ötürülməsi kimi yanaşma təhlillərinə daha çox rast gəlinir. İnterferensiyanın bu cür şərh olunması yalnız onun təzahürünün konkret halı üçün etibarlıdır. O, universal ola bilməz, çünki terminin ilkin mənasına xas olan təmasda olan dil sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsi prosesinin ikitərəfliliyini istisna edir. Dilçilikdə interferensiya termininin qeyri-müəyyən şərh, bir tərəfdən, dil təmaslarının təzahür etdiyi situasiyaların müxtəlifliyi ilə, digər tərəfdən isə nitqdə psixoloji və lingvistik aspektlərin fərqləndirilməsinin mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır. Beləliklə, interferensiyanın öyrənilməsi sahəsində nəzəri mövqeləri və praktiki nailiyyətləri nəzərə alaraq, lingvistik interferensiya həm mənfi, həm də müsbət ola bilər və bir dildə normadan yayınma ilə ifadə olunan təmasda olan dillərin qarşılıqlı

təsiri kimi - başqasının təsiri altında (mənfi İnterferensiya ilə) və ya digər dildə bacarıqların mənimsənilməsində, möhkəmləndirilməsində və ötürülməsində (müsbət İnterferensiya ilə) başa düşülməlidir. Linqvistik interferensiya dedikdə, həm konstruktiv, həm də dağıdıcı ola bilən bir dil sisteminin elementlərinin digərinə interferensiyası başa düşülməlidir.

Alınma söz ana dilinin hər hansı sözünün omonimi olduqda, çox vaxt köçürmə və əvəz etmə arasında əsas fərqləndirməni aparmaq çətin olur, məsələn Amerika norveç dilində fil sözü (< ingilis. field “sahə”) norveç dilində “əyə” mənasını verən sözün omonimidir. Yalnız belə, son dərəcə formal əlamətlər, məsələn sonluğun olmaması [d] və ya fil sözünün qadın cinsi olması əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, ən yaxşısı bu halı omofonik alınma-dəyişiklik kimi nəzərdən keçirməkdir: xarici söz sadəcə diafonların ardıcılığı ilə deyil, ana dilinin bütöv bir sözü ilə əvəz olunub.

Belə təsnifatın üstünlüklərindən biri, onun sayəsində dil kontaktları ilə bağlı olan müxtəlif situasiyaların, məsələn, orta əsrlərdə ingilis qloslarının tərtibçiləri tərəfindən aparılan latın alınmalarının və komançların dilində ingilis dilindən alınmaların müqayisə edilməsi imkanının yaranmasıdır. Hər iki halda alınma sözlərin faizi alınma-dəyişikliklərin faizindən nəzərə cərpacaq dərəcədə aşağıdır, lakin əgər qloslarda bu, əsasən alınma sözlərdisə, komanç dilində bu, ilk öncə, induksiya etmiş, lakin ingilis nümunələrinin birbaşa formal təsiri olmayan törəmələrdir. Alınmaların siyahısında çox vaxt elə leksik vahidlərə də rast gəlinir ki, onlar eyni zamanda həm alınma sözlərdir, həm də alınma-dəyişikliklərdir, məsələn Amerika norveç dilində eplepai “alma piroqu” (ingiliscə apple-pie) eple – norveç sözüdür, pai isə – ingilis dilindən alınmadır. Bu cür alınmalara çox vaxt hibrid alınma deyilir, lakin ikidilli interferensiya baxımından onlara iki ardıcıl alınma aktının nəticəsi kimi baxmaq olar. Görünür ki, əvvəlcə pai “piroq” sözü alınıb, mürəkkəb söz yaranana qədər isə o, ana dilinin söz kimi qəbul olunub, lakin alınma anını bilavasitə müşahidə etmək mümkün olmadığı üçün, belə hallarda hər hansı müəyyən iddiaları irəli sürmək çox çətinidir. Bu sahədə, xüsusilə də bu zaman dilin strukturunun oynadığı rol məsələsi ilə bağlı hələ çox işlər görülməlidir. Tamamilə aydındır ki, interferensiya hadisələrinin əksəriyyəti, əsasən də bizim interferensiya adlandırdığımız hadisələr, dildən kənar amillərlə bağlıdır. Bir dilin başqa dilə münasibətdə hakim mövqedə olmasına gətirib çıxaran yuxarıda qeyd edilən siyasi və sosial amillər dilin daşıyıcılarının davranışlarında elə istiqamətləri yaradır ki, onlar alınmaların mənimsənilməsi üçün əlverişli yaxud əlverişsiz ola bilər. Daha sonra, insanda iki ayrı-ayrı dil sisteminin formalaşma bilməsi üçün dilin mənimsənilməsinin çox erkən yaşda baş verib-verməməsi tədris şərtlərindən asılıdır. Digər tərəfdən, aydındır ki, alınmaların formalarının özü iki dil sistemi arasındakı münasibətlərin ikidilli daşıyıcılar tərəfindən necə qavranılmasından asılıdır. İddia edirlər ki, bəzi dillər quruluşu səbəbindən, digər dillərdən fərqli olaraq, alınmalara daha az meyillidir; bu tezis hələ ki, sübut olunmayıb. Sepirin “alan dilin özünün psixoloji istiqaməti” haqqında metaforik mülahizəsinə gəldikdə isə onun verdiyi misallardan görünür ki, bu dilin söz yaradan modelləri nəzərdə tutulur: sadə quruluşlu və hissələrə bölünməyən sözlərə malik olan dillər alınma sözləri

həvəslə mənimsəyir, məhsuldar söz quruluşu modellərinə malik olan dillər isə – bunu çox həvəssiz edir [8]. Tədqiqatın perspektiv obyektini hindi dilləridir, belə ki, onlar alınma sözlərin sayına görə kəskin surətdə fərqlənir. Lakin hətta burda da fərq həqiqi deyil, daha çox formaldır; alınma sözlərlə dilə yeni əsaslar daxil olur, lakin alınma-dəyişikliklər də dilə xeyli yenilik gətirir.

Alınmaya müqavimət göstərmənin səbəblərindən biri, əlbəttə ki, dil vahidlərinin bağlılıq və ya sərbəstlik dərəcəsidir. Bu baxımdan “mənimsəmə qabiliyyəti şkalası” (adoptability) müəyyən olunmuşdur ki, Vaynrayx onu morfemlərin inteqrasiya etmə dərəcəsi ilə müqayisə etmişdir: morfemin ayrılmazlığı nə qədər yüksəkdirsə, onun köçürülməsi ehtimalı daha aşağıdır”. Beləliklə, əvvəllər israr edilən leksik və qrammatik alınma arasındakı qəti sərhəd silinir. Müstəqil fikir kimi çıxış etməyən morfemlər, adətən, yalnız bir fikrin bütöv parçalarının tərkibində alınır və onların dildəki sayı analogiyanın yaranması üçün kifayət etmədikdə, alan dildə məhsuldar olmur.

Kreol dilləri, interferensiyanın ən son hadisəsi kimi, tədqiqat üçün xüsusi maraq kəsb edir. Yuxarıda təsvir olunan alınma prosesi nəzər-nöqtəsindən ayrı-ayrı yerlilər (xüsusilə, zəncilər) tərəfindən müstəmləkəçilərin dilinin mənimsənilməsinə natamam surət çıxarma (imperfekt replica) kimi baxıla bilər, bu zaman yalnız sərbəst morfemlər (bağlı deyil) köçürülür, eyni zamanda onlar alan dilin fonoloji və sintaksik vərdişləri sistemə daxil olur. Bu dillər, demək olar ki, tamamilə alınma sözlərdən ibarətdir; yalnız ayrı-ayrı pərakəndə elementlər qədim Afrika mənbələrinə söykənir. Alınma sözlər – bu, bir qayda olaraq, sadəcə əsaslardır, lakin onlar bağlı morfemlərin bir qədərini qoruyub saxlayıb. Robert A. Xoll (Hall Jr.) tədqiqatına əsasən kreol dillərinin xüsusi hindi-Avropa dialekti olduğunu iddia etməyə əsas verir [7]. Kreol dillərinin yaranmasına gətirib çıxaran hakim dilin məcburi və qaydasız şəkildə tədris edilmədiyi hallara gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, orada alınma intensiv deyildi və adi mətnlərdə alınma sözlərin sayı nadir hallarda 5%-i keçirdi. Ən müxtəlif immiqrant dilləri üçün alınma sözlərin siyahılarında nadir hallarda 1000-dən artıq söz olur və onların əksəriyyəti, öz növbəsində, az istifadə olunur – bu rəqəm isə hər hansı dilin lüğət ehtiyatına nisbətə çox yüksək sayıla bilməz.

Nəticə. Nəticə olaraq deyə bilərik ki, sistemlər (dillər) arasındakı fərq nə qədər böyükdürsə, potensial interferensiya sahəsi də bir o qədər genişdir. İnsanın öz ana dilini şüuraltı olaraq qoruması, yad dilini öz dilinə bənzətməyə çalışması təbiidir.

Çox vaxt dil xətalərinin səbəbləri tələskənlik, həddən artıq özünü doğrultmaq, sözün səsinə yaxın tərcümə etmək istəyi (sözün mənasının aydın olduğu görünəndə, çünki ana dilində oxşar söz var) və s. ilə baş verir.

Müxtəlif sistemə malik dillərin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı hər bir dildə müəyyən qarşılıqlı oxşar əlamətlər meydana gəlir. Bu baxımdan mövcud xüsusiyyətlərin hansı dilə aid olduğunu müəyyənləşdirmək olduqca çətin olur və ya ümumiyyətlə mümkün olmur. Eyni zamanda bu proses uzun müddət davam etdikdə dil normasından kənaraqçma normaya çevrilir. Bu baxımdan dildə olan yad elementlər alınma adlanır. Alınmalar isə interferensiyadan fərqli olaraq leksikada özünü daha çox biruzə verir.

Ədəbiyyat

1. Вахтин Н.В., Головкин Е.В. Социоллингвистика и социология языка, Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная академия», Европейский университет в Санкт-Петербурге. 2004.
2. Беликов В.И. Социоллингвистика, Москва: Московский Государственный Педагогический университет, 2001.
3. Betz Werner. Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen. In: Maurer, Friedrich and Friedrich Stroh (eds.). Deutsche Wortgeschichte. 2nd ed. Berlin: Schmidt, 1959, Vol. 1, pp. 127–147. Rpr. in 1974 by Hermann, Paul. Grundriss der Germanischen Philologie. Berlin / New York: Walter de Gruyter, p.1-7.
4. Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics. Y., 1958, p. 621.
5. Хауген Э. Языковой контакт. Новое в лингвистике. Вып. VI, М., с. 69-70.
6. Джакобс Н.Б. Креольский язык. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, 2010.
7. Robert A. Hall, Pidgin and Creole Languages.- Cornell Univ. Press, 1966.
8. Мечковская Н.Б. Социологическая лингвистика, Москва: Аспект-Пресс, 2000.
9. Weinreich U. Languages in Contact. Findings and Problems.- The Hague: Mouton, N.Y., 1953.